

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

WAYS FOR GREATER EFFICIENCY OF INVESTMENT AND INNOVATION POLICY ON THE INDUSTRIAL ENTERPRISE

УДК 330.322

Коваленко О.В.
д.е.н., професор,
завідувач кафедри економіки
підприємства
Запорізька державна
інженерна академія
Гладченко О.О.
студент
Запорізька державна
інженерна академія

У статті розглянуто ключові проблеми інвестиційно-інноваційного розвитку промислових підприємств, запропоновані шляхи їх вирішення, розглянуто пріоритетні напрями з підвищення ефективності інвестиційно-інноваційної політики машинобудівних підприємств.

Ключові слова: інвестиційно-інноваційна діяльність, інвестиційно-інноваційна політика, продукція, пріоритетний напрям, вертолітний парк, ефективність, аналіз.

В статье рассмотрены ключевые проблемы инвестиционно-инновационного развития промышленных предприятий, предложены пути их решения, рассмотрены приоритетные направления повышения эффективности инвестиционно-иннова-

ционной политики машиностроительных предприятий.

Ключевые слова: инвестиционно – инновационная деятельность, инвестиционно – инновационная политика, продукция, приоритетное направление, вертолетный парк, эффективность, анализ.

The article deals with the key issues of investment and innovation development of industrial enterprises, the ways of their solution are considered priorities for improving the efficiency of investment and innovation policy of industrial enterprises.

Key words: investment and innovation activity, investment and innovation politics, products, priority, helicopter fleet, efficiency, analysis.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку, якому притаманні наявність та поглиблення кризових явищ, характеризується насамперед загостренням конкурентної боротьби серед промислових підприємств різних галузей. Для виживання та успішного функціонування за таких умов підприємствам треба бути конкурентоспроможними. Для реалізації цієї мети промислові підприємства мають зосередитися на виробництві таких товарів та послуг, які найбільш задовольняють споживчий попит як за якістю, так і за ціною, що можливо лише у разі проведення виваженої інвестиційно-інноваційної політики. Продумана інвестиційно-інноваційна політика забезпечує її учасників сприятливими нормативно-правовими та економічними умовами для вкладення інвестицій в економіку підприємства, зосереджуючи їх інноваційну спрямованість. Саме тому проблема створення ефективної інвестиційно-інноваційної політики є однією з найбільш актуальних проблем сучасної економіки підприємства.

У сучасних умовах господарювання все більшого значення набуває інноваційна діяльність як фактор інтенсивного розвитку підприємства і формування конкурентних переваг. Забезпечення стійкого зростання, як будь-якого суб'єкта господарювання, так і всієї української економіки в цілому неможливо без активізації інвестиційно-інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам формування ефективної інвестиційно-інноваційної політики на рівні підприємства присвячено праці таких учених: І. Бланка, Б. Губського, М. Денисенка, Т. Майорової, А. Пересади, В. Федоренко, О. Ястремської та ін. У роботах цих вчених досліджено загальні принципи формування інвестиційно-інноваційної політики та формування інвестиційного портфелю, методи оцінки ефективності

інвестування, які застосовуються та є найбільш прийнятними для підприємств сьогодні.

Проте, недостатньо розробленими залишаються питання щодо механізму реалізації інноваційно-інвестиційної діяльності промислових підприємств у наявних ринкових умовах. Існуючі варіанти розробляються на основі стандартизованих рішень і не враховують специфіку підприємств. З багатьох питань в теорії і методології управління неможливо виділити конкретні механізми та напрями для ефективного розвитку підприємства. Цим зумовлено потребу у подальших дослідженнях теоретичних, методичних та прикладних засад та напрямків, які зможуть підвищити ефективність інноваційно-інвестиційної політики промислових підприємств.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати вплив сучасних особливостей розвитку вітчизняного машинобудування на інвестиційно-інноваційну політику машинобудівних підприємств з метою удосконалення технології її формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повільний розвиток інноваційно-інвестиційних процесів у економіці України сьогодні не відповідає завданням стратегічного курсу інноваційно-інвестиційної моделі розвитку економіки України [1]. Про це свідчить зниження активності інноваційно-інвестиційної діяльності промислових підприємств.

Інвестиційно-інноваційна діяльність підприємства являє собою сукупність заходів економічного, фінансового, комерційного і організаційного характеру, що здійснюються учасниками інноваційного процесу з метою пошуку необхідних інвестиційних ресурсів, раціонального формування їх структури, вибору найефективніших об'єктів для інвестування, а також розробки збалансованої інвестиційної програми (інвестиційно-інноваційного портфелю) і забезпечення її реалізації. Чинники, що впливають

на інвестиційно-інноваційну діяльність підприємства, можна класифікувати на внутрішні і зовнішні. Серед найважливіших внутрішніх факторів необхідно виділити:

- 1) наявність фінансових ресурсів для інноваційної діяльності, а також їх розподіл;
- 2) наявність матеріальних та інтелектуальних ресурсів для інноваційного розвитку.
- 3) структурні та соціокультурні особливості підприємства, що впливають на характер підприємницького поведінки;
- 4) здатність керівництва приймати рішення про реалізацію підприємницьких ініціатив та інші [2, с. 48].

Необхідно відзначити, що проблема фінансування інновацій особливо актуальна для українських підприємств, так як недостатній розвиток ринку капіталів України, породжує необхідність підприємства шукати альтернативні джерела фінансування інноваційного розвитку.

Фінансування інноваційних процесів базується на наступних принципах:

1. Чітка цільова орієнтація на швидке й ефективно впровадження сучасних науково-технічних інновацій;
2. Альтернативність джерел фінансування;
3. Логічність, обґрунтованість і юридична захищеність методів акумуляції інвестиційних ресурсів [3, с. 58].

У наш час основними джерелами коштів, що використовуються для фінансування інноваційної діяльності, є державні асигнування, власні кошти суб'єктів господарювання, кредитні ресурси, приватні кошти, іноземні кошти, венчурний капітал.

Науковий огляд пріоритетних напрямів державної промислової політики до 2020 р. свідчить про необхідність оновлення та модернізації промисловості та створення передумов до побудови інноваційної моделі розвитку, освоєння нових ринків та ефективної участі країни в інтеграційних процесах. При зрозумілості окреслених завдань перші проблеми виникають у визначенні переліку підприємств, які мають бути не лише оновленими, а й здатні бути ефективно діючими у процесі реалізації зазначеної вище моделі. Серед таких, що мають найбільший

потенціал до інноваційного розвитку, підприємства машинобудівної галузі. Запорізький регіон традиційно відрізняється від інших регіонів України значною вагою машинобудівних підприємств. Таким чином, пріоритети промислової політики на рівні даного регіону мають бути визначені з урахуванням існуючих тенденцій в машинобудуванні, які ми представимо за допомогою наступних даних.

У 2013-2014 рр. частка збиткових підприємств у промисловості коливалася у діапазоні 37,7 – 46,6%, кількість найманих працівників починаючи з 2010 року зменшилася на 26,9% або на 1069,7 тис. осіб, що відповідно до даних статистичного управління складає 11% від усього економічно активного населення України (станом на 2014 рік).

У вітчизняному машинобудуванні протягом 2014 р. спостерігалася негативна динаміка виробництва. Так, за підсумками року спад випуску продукції проти 2013 р. становив 21,3%. У виробництві комп'ютерів, електронної та оптичної продукції індекс промислової продукції становив 77,3%, машин і устаткування загального призначення – 87,3%, машин і устаткування для добувної промисловості та будівництва – 80,1%, для сільського та лісового господарства – 86,2%, для металургії – 93,2%, інших машин і устаткування загального призначення – 90,7%, у виробництві автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів – 90,2%, залізничних локомотивів і рухомого складу – 37,2% [4].

У Запорізькому регіоні ситуація склалася не найкраще: частка збиткових промислових підприємств збільшилася з 32,3% до 42,7%, кількість найманих працівників у 2013-2014 рр. зменшилася на 12,8%; у машинобудуванні кількість збиткових підприємств зросла до 32% проти 27,3% у 2013 р. з поступовою тенденцією до зменшення кількості найманих працівників. Такий стан речей є тривожним, адже саме у Запорізькому регіоні машинобудування становить близько 15-17% у загальній структурі промислового виробництва, у той час, як загалом по Україні його питома вага складає близько 11-13%.

Щоб визначити, у якому стані перебуває машинобудування, проаналізуємо обсяги реалізованої промислової продукції на всеукраїнському та регіональному рівні (таблиця 1).

Таблиця 1

Обсяги реалізованої промислової продукції в Україні та Запорізькій області у 2010-2014 рр. [5, 6]

Реалізована продукція	2010	2011	2012	2013	2014
Україна					
Промисловість, млн. грн.	1065108,0	1329256,3	1102636,1	1006280,5	1186013,5
Машинобудування, млн. грн.	116348,5	154184,9	124245,8	94088,4	93986,2
% у загальній структурі промисловості	10,9	11,6	11,3	9,3	7,9
Запорізька область					
Промисловість, млн. грн.	66917,3	81503,3	82505,7	78852,1	94205,7
Машинобудування, млн. грн.	12722,3	16401,1	16384,8	15113,3	14766,4
% у загальній структурі промисловості	19,0	20,1	19,9	19,2	15,7

Обсяги реалізованої продукції як у Запорізькій області, так і загалом по Україні мають тенденцію до зростання, хоча і характеризуються нестабільністю: у період 2011-2013 років спостерігається зменшення обсягів реалізації продукції.

Слід зазначити, що збільшення об'ємів реалізованої продукції промислових підприємств на кінець 2014 року не вплинуло на ефективність їх функціонування, про що свідчить велика частка збиткових підприємств і рівень рентабельності, який протягом 2013-2014 рр. зменшився з 6,6% до 0,2% по машинобудуванню і з 3,3% до 3,0% по промисловості в цілому.

Аналізуючи індекс промислової продукції, слід зазначити, що його рівень теж є нестабільним. З одного боку машинобудування є експортоорієнтованою галуззю, тому воно залежить від стану зовнішніх ринків, а з іншого – воно реагує на внутрішній попит, оскільки займає важливу проміжну ланку у народногосподарському комплексі (таблиця 2).

Індекс промислової продукції чутливо реагує на кризові тенденції. У 2013 році індекс промислової продукції становив лише 96,6% від попереднього року, а індекс машинобудівної продукції впав до 87,9%, у 2014 році, порівняно з попереднім роком, індекс промислової продукції становив 95,8%, машинобудівної продукції – 75,4%. У Запорізькій області індекс промислової продукції у 2014 році становив, відносно попереднього року, 96,8%, машинобудівної продукції – 91,2%. Такі тенденції характеризують машинобудівну галузь як нестабільну і таку, що продовжує втрачати свої конкурентні позиції на ринку.

Аналіз макроекономічних показників інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств показав, що протягом 2010-2014 рр. інноваційний розвиток промисловості України відзначався нестабільністю. За даними Держкомстату у 2014 р. інноваційною діяльністю у промисловості займалися 1609 підприємств або 16,1% підприємств, що менше ніж у 2013 р. (1715 підприємств або 16,8% від загальної кількості) та у 2012 р. (1758 підприємств або 17,4%) [5, 6].

Динаміка витрат підприємств на інноваційну діяльність має нестабільний характер, починаючи з 2011 року відбувається спад фінансування, у 2014 році на інновації підприємства витратили 7,7 млрд. грн.,

що менше ніж у попередніх роках (9,6 млрд. грн. у 2013 р.; 11,5 млрд. грн. у 2012р.; 14,3 млрд. грн. у 2011 р.), як слідство – зменшення обсягу освоєння виробництва інноваційних видів продукції.

Основним джерелом фінансування інноваційних витрат залишаються власні кошти підприємств – 6540,3 млн. грн., що складає більше ніж 70% загального обсягу витрат. Обсяг коштів державного і місцевих бюджетів становив 349,8 млн. грн. (2-2,5%), вітчизняних та іноземних інвесторів – 146,9 млн. грн. (більше 1%), кредитів – 561,1 млн. грн. (значно скоротилася з 21,0% до 7,5%).

Головним зовнішнім фактором, що повинен забезпечувати інвестиційно-інноваційний розвиток підприємств, є інноваційна політика держави, яка може бути здійснена шляхом фінансування інноваційної діяльності, створення нормативно-правової бази, підтримки інноваційних програм та проектів.

З метою забезпечення реалізації стратегічних пріоритетів Кабінетом Міністрів України було розроблено та затверджено середньострокові пріоритети інноваційної діяльності загальнодержавного та галузевого рівнів, деталізовані у відповідних постановках. Розвиток найважливіших напрямів інноваційної діяльності у промисловості мав забезпечуватися завдяки реалізації відповідних державних програм. Разом з тим, більшість цих державних програм у сфері інноваційної діяльності у промисловості унеможлиблюється через відсутність державного фінансування та ефективних механізмів залучення коштів приватних інвесторів, а деякі зовсім не були підтримані урядом (Державна цільова економічна програма розвитку інвестиційної діяльності на 2011-2015 роки) [7].

Сьогодні не кожне підприємство може дозволити собі здійснювати інноваційну діяльність. Однією з причин цього є нестача коштів, так як впровадження нового продукту потребує великих капіталовкладень. Існують й інші проблеми, які стримують інвестиційно-інноваційну діяльність на підприємствах, а саме: нецільове та неефективне використання фінансових ресурсів, спрямованих на підтримку інноваційної діяльності, з боку держави; неефективне використання наявного освітнього, науково-технічного та виробничого потенціалу, недостатній розвиток та розповсюдження «закриваючих технологій» – кра-

Таблиця 2

Індекс промислової продукції (ІПП) в Україні та Запорізькій області (у відсотках до попереднього року) [5, 6]

Індекс промислової продукції	2010	2011	2012	2013	2014
Україна					
ІПП загальний	111,2	108,7	99,4	96,6	95,8
ІПП машинобудування	136,1	115,1	98,4	87,9	75,4
Запорізька область					
ІПП загальний	107,8	106,3	96,2	97,1	96,8
ІПП машинобудування	108,2	114,2	96,5	98,8	91,2

їною втрачається можливість використання стратегії нарощування інноваційного потенціалу; недосконалість нормативно-правової бази регулювання інноваційної реструктуризації промисловості, поширення практики ігнорування законодавства або призупинення дії статей законів, які стосуються фінансування та стимулювання науково-технологічної та інноваційної реструктуризації промисловості; недостатня конкретизація пріоритетних напрямів, визначених Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні».

Отже, на сьогодні постає потреба в перегляді й актуалізації змісту державної інноваційної політики, а також визначення актуальних та перспективних інноваційних напрямів розвитку промисловості України. Забезпечення інвестиційно-інноваційної політики промислових підприємств, яка була б спрямована на розвиток стратегічно важливих напрямів інноваційної діяльності в Україні.

Вирішення стратегічних та важливих проблем повинно стати основними напрямами розвитку промисловості. Одним із таких напрямів є розвиток високотехнологічних виробництв, зокрема вертольотобудування. Протягом періоду незалежності нашої держави кількість придатних до використання вертольотів невпинно знижувалася. На даний час їх кількість і технічний стан не можуть задовольнити існуючі потреби. Найближчими роками постане проблема заміни вертольотів, ресурс яких практично вичерпано. При цьому в Україні ніколи не було повномасштабного власного виробництва легких вертольотів.

За даними Державної авіаційної служби України в Державному реєстрі цивільних повітряних суден станом на 2014 рік в Україні зареєстровано 201 вертоліт [8]. Цей парк є застарілим, 50,7% машин мають вік понад 20 років. За останні 8 років знято з реєстрації 221 вертоліт або 52,4% від загальної чисельності парку вертольотів станом на 2006 рік, і цей процес невпинно продовжується (рис. 1).

Сьогодні проблема створення виробництва вертольотів в Україні відповідає пріоритетам державної політики, зокрема було розроблено та впроваджено Державну програму активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки, яка мала ряд завдань, направлених на активізацію та розвиток авіабудівної галузі. Проте, як показує практика, держава не здійснює жодних інвестицій у розвиток авіабудівної галузі.

Незважаючи на низьку підтримку держави, починаючи з 2011 року ПАТ «Мотор Січ» та інші промислові підприємства авіаційної галузі (ДП «Івченко – Прогрес»; ТОВ «ВЕРТОЛЬОТИ Мотор Січ»; ДП «Конотопський авіаремонтний завод «Авіакон»; ТОВ «Вінницький авіаційний завод; ДАКХ «Артем»; ДП «ЗАВОД 410 ЦА») починають активно впроваджувати низку заходів, спрямованих на розвиток нового напрямку – створення вертольотобудування в країні.

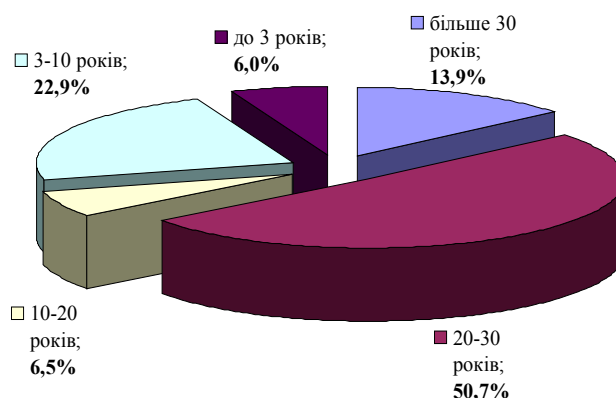

Рис. 1. Віковий склад вертолітного парку України станом на 2014 рік

Розвиток цього напрямку дозволить оновити застарілий парк України, забезпечить розвиток нової конкурентоздатної продукції не тільки на території нашої країни, а дозволить вийти на нові ринки збуту. Уже сьогодні ПАТ «Мотор Січ» втілює у життя перші з трьох етапів вертолітної програми: ремонт та модернізація на вертольотах Mi-8 та Mi-2 та їх модифікацій, розробку та сертифікацію власної модифікації вертольота Mi-2МСБ та Mi-8МСБ, проводить їх складання [9, 10]. Для вирішення останнього етапу розробки та серійного виробництва багатоцільових вертольотів злітною масою 3-4 та 5-6 тонн, який є найскладнішим, потрібно залучення наукового, виробничого, фінансового, кадрового, ресурсного потенціалу різних галузей національного господарства, що вимагатиме державної підтримки і міжгалузевої координації.

До реалізації проектів з розвитку вертольотобудування ПАТ «МОТОР СІЧ» проводило роботи лише за власні кошти, але створення принципового нового виробництва вертольотів в Україні потребує пошуку інших джерел фінансування. З цією метою на підприємстві розроблено інвестиційно-інноваційні проекти:

- «Вітчизняний перспективний легкий вертоліт злітною масою 5...6 тонн, (МСБ-6);
- «Розроблення та освоєння серійного виробництва легкого багатоцільового вертольоту МСБ-2».

За результатами попереднього аналізу оцінки ефективності проекту зі створення вітчизняного перспективного виробництва легкого вертольоту злітною масою 5...6 тонн (МСБ-6) було отримано наступні результати: внаслідок реалізації 105 вертольотів в період з 2017 по 2020 рік підприємство ПАТ «Мотор Січ» отримає чистий дохід приблизно 258 млн. грн., при цьому дисконтований період окупності буде становити 60 місяців з початку реалізації проекту.

Орієнтована сума перерахувань до держбюджетів всіх рівнів на період поставок 105 вертольотів – 579 965,05 тис. грн.:

- нарахування на заробітну плату – 340 213,09 тис. грн.;

– податок з доходів фізичних осіб – 187 298,89 тис. грн.;

– єдиний соціальний внесок фізичних осіб – 43 703,07 тис. грн.

– плата за отримання державної гарантії – 8 750,00 тис. грн.

Соціальна ефективність проекту полягає у створенні нових робочих місць на вертольотобудівних підприємствах – орієнтовно 3200 чоловік та у додаткових робочих місцях на суміжних підприємствах – орієнтовно 800 чоловік.

Правильна інвестиційна політика відіграє визначальну роль у довготерміновому стабільному розвитку машинобудівних підприємств, оскільки ринок машинобудівної продукції характеризується надзвичайно високими вимогами до якості, яка значною мірою зумовлена рівнем виробничих технологій.

Висновки. Аналіз тенденцій розвитку машинобудування в Україні показав необхідність розробки адекватної інноваційно-інвестиційної політики машинобудівних підприємств, яка враховувала б ключові особливості і сприяла розвитку настільки важливого для країни комплексу, яким є машинобудування. При розробці і впровадженні єдиної інноваційно-інвестиційної політики машинобудування з боку держави необхідно застосовувати певний комплекс взаємозв'язаних несуперечливих заходів із залученням різних державних організацій і інститутів як виконавців. Одним із пріоритетних та перспективних напрямів підвищення інвестиційно-інноваційної діяльності промислових підприємств є розвиток вертольотобудування в країні, який стане основним поштовхом для розвинення нової конкурентоздатної продукції на промислових підприємства не тільки на ринку України, а й за її межами, а головне – забезпечить державні структури та відомства вертольотами українського виробництва, які так потрібні для оновлення вертолітного парку України.

Вирішення проблем формування і реалізації інвестиційно-інноваційної політики в галузі машинобудування передбачає розробку інвестиційних програм по основних напрямках: оновлення і модернізація основних засобів; розвиток інновацій; вдосконалення системи управління підприємством. Розвиток машинобудівного комплексу повинен відбуватися не просто в рамках оновлення і розширення виробництва, але і в плані інноваційного розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бодров В.Г. Державне регулювання економіки та економічна політика: навч. посіб. /В.Г.Бодров, О.М. Сафронова, Н.І. Балдич. – К.: Академвидав, 2010. – 520 с.

2. Гурунян Т.В. Управление инвестиционно – инновационной деятельностью: учеб.пособие для дистанц.обучения и самостоятельной работы студентов / Т.В. Гурунян; СибАГС. – Новосибирск: Изд-во Сиб АГС, 2010. – 283 с.

3. Антонюк Л.Л., Поручник А.М., Савчук В.С. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації: Монографія. – К.: КНЕУ, 2003. – 394 с.

4. Доповідь про соціально-економічне становище України у 2014 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <http://www.ukrstat.gov.ua>.

5. Діяльність підприємств. Економічна статистика [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <http://www.ukrstat.gov.ua>

6. Діяльність підприємств. [Електронний ресурс] // <http://www.ukrstat.gov.ua> – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

7. Хорошева Е.И., Завьялова О.М., Осипова К.С. Факторы влияния и алгоритм формирования стратегии менеджмента инвестиционно-инновационной деятельности. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/35_OINBG_2010/Economics/75713.doc.htm

8. Реєстр цивільних повітряних суден України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.avia.gov.ua/documents/rcps/vrcps/24020.html>

9. Офіційний сайт АТ «МОТОР СІЧ». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.motorsich.ua/>

10. Протоколи загальних зборів акціонерів АТ «МОТОР СІЧ». [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.motorsich.ua/rus/investors/ob_sob_ac/

REFERENCES:

1. Bodrov V.H. Derzhavne rehulivannia ekonomiky ta ekonomichna polityka : navch. posib. /V.H.Bodrov, O.M. Safronova, N.I. Baldych. – K. : Akademydav, 2010. – 520 s.

2. Hurunian T.V. Upravlenye ynvestytsyonno – ynnovatsyonnoi deiatelnosti: ucheb.posobyе dlia dystants.obucheniya y samost.raboty studentov / T.V. Hurunian; SybAHS. – Novosybyrsk: Yzd-vo Syb AHS, 2010. – 283 s.

3. Antoniuk L.L., Poruchnyk A.M., Savchuk V.S. Innovatsii: teoriia, mekhanizm rozrobky ta komertsializatsii: Monohrafiia. – K.: KNEU, 2003. – 394 s.

4. Dopovid pro sotsialno-ekonomichne stanovyshe Ukrainy u 2014 r. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupa: // <http://www.ukrstat.gov.ua>.

5. Diialnist pidpriemstv. Ekonomichna statystyka [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupa: // <http://www.ukrstat.gov.ua>

6. Diialnist pidpriemstv. [Elektronnyi resurs] // <http://www.ukrstat.gov.ua> – Rezhym dostupa: www.ukrstat.gov.ua

7. Khorosheva E.Y., Zavialova O.M., Osypova K.S. Faktory vliyaniya y alhorytm formyrovaniya stratehiy menedzhmenta ynvestytsyonno-ynnovatsyonnoi deiatelnosti. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupa: http://www.rusnauka.com/35_OINBG_2010/Economics/75713.doc.htm

8. Reiestr tsyvilnykh povitrianykh suden Ukrainy [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupa: <http://www.avia.gov.ua/documents/rcps/vrcps/24020.html>

9. Ofitsiynyi sait AT «MOTOR SICH». [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://www.motorsich.ua/>

10. Protokoly zahalnykh zboriv aktsioneriv AT «MOTOR SICH». [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://www.motorsich.ua/rus/investors/ob_sob_ac/